

**СЪЮЗНАТА КОНТРОЛНА КОМИСИЯ В БЪЛГАРИЯ,
ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ
И УНИЩОЖАВАНЕТО НА ЛИТЕРАТУРА С НАУЧНО-
ПАТРИОТИЧНО СЪДЪРЖАНИЕ В ПИРИНСКА МАКЕДОНИЯ
/1944—1945 г./**

Димитър Тюлеков

Този проблем по обективнополитически причини не е бил обект на самостоятелно проучване в историческата литература. Досега е разглеждан схематично и твърде едностранчиво в редица обобщаващи трудове.¹ За първи път В. Чичовска обективно анализира обстановката, позволила унищожаването на литература, благодарение “. . . на неточното и разтегливо третиране на понятието “книги, които носят отпечатъка на великобългарския шовинизъм”.²

Чрез настоящото изследване авторът цели да анализира и оцени дейността по унищожаване на литература с научно-патриотично съдържание като част от характерната след 9 септември 1944 г. за Горноджумайска област македонистка културна политика.

Научното съобщение е написано въз основа на изворов материал, съхраняван в Държавен архив — Благоевград. Използвана е научна литература и публикувани документи.

Отново геополитическите интереси на Великите сили злощастно предопределят развитието на България. Родината ни от есента на 1944 г. окончателно е включена в “съветската сфера на влияние”. Приетите от българското правителство на 28 октомври 1944 г. условия за примирие, предложени от правителствата на Съветския съюз, Съединеното кралство и Съединените американски щати, имаха многостранни последици за България. Предотвратена бе трета национална катастрофа, но бе открит пътят за потъпкване на българската национална независимост — един от същностните белези на народния суверенитет. Със съглашението за примирие се узаконява започнатият процес на съветизация.

Усложненията пред българската държавност идваха и от друга посока. Съветското ръководство не криеше благосклонното си отношение към пред-

ложения от маршал Тито новоюгославски вариант за решение на македонския въпрос. Дейците на Югославската комунистическа партия М. Апостолски, Св. В. Темпо, Л. Кулишев и Б. Андреев в София и Горна Джумая (дн. Благоевград) ясно изразиха хегемонистичния стремеж за присъединяване на Горноджумайска област към Вардарска Македония.³

Освен това България, като бивш сателит на Хитлеристка Германия, бе в състояние на външнополитическа изолация, с катастрофирала икономика и с остри социални проблеми.

В условията на тази обстановка Българската работническа партия комунисти /БРП/к/, прилагайки своя традиционен, класово-интернационален подход при решаване на българския национален въпрос, извършва национално-политическо престъпление. Като управляваща партия заема колеблива, противоречива конюнктурна позиция, а впоследствие открито провежда противобългарска политика на национално поражение.

От идейния арсенал на БРП/к/ е извадено понятието “великобългарски шовинизъм”, което се превръща в блестяща идеологическа формула, обслужваща македонистката културна политика. В условията на протичащия процес на дефашизация, понятието “великобългарски шовинизъм” неправомерно се отъждествява с фашизма като идея, политическо движение и власт. Управляващата БРП/к/, ползвайки се със завидно политическо доверие на голяма част от народа, подкрепяна активно от съветските представители в Съюзната контролна комисия /СКК/ и съветското ръководство, успява умело да ръководи Националния комитет на Отечествения фронт /ОФ/ и съставеното отечественофронтовско правителство. Формира се политическото убеждение, че унищожаването на фашизма и великобългарския шовинизъм е фактор за славянско единство и бъдещото братско сътрудничество “специално с народите на нова Югославия”, гаранция за успеха на войната и средство за разобличаване и елиминиране на всички вътрешнополитически противници на идеята за ОФ.⁴

Непосредствено след 9 септември 1944 г. главни действащи лица и водещи фактори в унищожаването на литературата, дамсосана като “фашистка”, са низовите активисти на ОФ, местни дейци на БРП/к/, Околийските началници на Народната милиция и членовете на Околийските комитети на ОФ в областта.⁵

Следдеветосептемврийската импулсивност постепенно отстъпва пред осъзнатия стремеж и необходимост от правителствена инициативност. Преди подписване на примирието със Съюзните държави Министерският съвет приема 12-то постановление от 6 октомври 1944 г. Чрез него се цели изземването “на всички книги с прогермански и изобщо фашистки и расистки характер, както и книгите, написани против Съветския съюз и свободоло-

бивите народи от всички лица и места, където и да се намират те”. А със Съглашението за примирие, Съюзното /Съветското/ главно командване налага контрол върху “издаването, внасянето и разпространяването в България на периодическа и непериодическа книжнина⁶.”

Началото на масовата цензурна акция в Пиринска Македония съвпада с установяване пълномощничество на СКК за Горноджумайска област. То е в състав: пълномощник—полковник Матей Михайлович Шилов, помощник-пълномощник—капитан Александър Константинов Смирнов, един подофицер, трима войника и един шофьор. Пълномощничеството на СКК за кратко време констатира неефективна дейност на Областната дирекция относно “ликвидиране на фашистката литература”.⁷

Неизпълнение на министерското постановление се отчита и в София. На 29—30 декември 1944 г. НК на ОФ провежда съвещание с ръководството на Министерството на пропагандата, Областните инспектори по пропагандата и с представители на агитотделите в Областните комитети на ОФ. Министерството на пропагандата е оценено като “най-мощния орган на отечественофронтовската власт за идейното и морално-политическо изкореняване на фашизма, на великобългарския шовинизъм и на всички реакционни идеологии”. Министерствата на пропагандата, на просветата, на вътрешните работи, техните подведомствени структури, Областните организации на ОФ, работещите в тях дейци на БРП/к/ са основните вътрешни, държавни и обществено-политически фактори, които след националното съвещание поемат изпълнението на възложената задача: “Бързо изземване на фашистката литература”⁸.

След победата над хитлеристка Германия е установена по-голяма организираност и целенасоченост в цензурната дейност. На 8 юни 1945 г. Димо Казасов (министър на пропагандата) подписва Наредба № 10. Тя уточнява подхода за изпълнение на 12-то постановление на Министерския съвет. Неразделна част от Наредбата е “списък на фашистката литература, която се изземва и забранява”. Към министерска заповед № 1272 от 3 август 1945 г. е приложен нов допълнителен списък с 289 заглавия. Наред с профашистката и антисъветската литература тези списъци съдържат имената и трудовете на видни български интелектуалци, научно-културни дейци, останали верни на историческата истина и справедливост по българския национален въпрос.

В списъците са включени няколко от трудовете на видния български юрист-международник, бивш ректор на Софийския университет “Св. Климент Охридски”, член на БАН и основател на Всебългарския съюз “Отец Паисий” — проф. Г. П. Генов: Това са: “Една тъжна десетгодишна. Ньойският мирен договор”; “България и Обществото на народите”; “България и

Европа. Сан Стефано и Берлин”. Именно той, ученият и патриотът, още през октомври 1941 г. в книгата си “Про мемория” направи извода, че Германия и съюзниците ѝ ще загубят войната. Осъден от Народния съд на 7 г. и половина, изселван, преследван и дискриминиран, той и в Централния софийски затвор участва в подготовката на българските материали, предназначени за мирната конференция в Париж.

Като фашистка литература са определени книгите: “Македония в българската история” на доктора по византийска история и филология на Университета в Рим Ив. С. Дуйчев; трудът на преподавателя от Духовната академия Ив. Снегаров за неговия роден “Град Охрид”. За претопяване е насочена книгата “Една страница от историята на сръбската пропаганда в епархиите Дебърска и Велешка през 1907—1911 г. Издирване, Документи и Статистика”. Авторите са Й. Георгиев и Стою Н. Шишков, изтъкнат изследовател на миналото, фолклора и етнографията на българите в Родопите и Тракия.

Такава оценка е дадена и на книгите: “Македония в историята на българския народ”; “През България за Дарданелите” с автор Б. Примов; “Тракийският въпрос”, “Тракия и българският излаз на Егея” от д-р Д. Димитров; “Град Щип” на П. Завоев; ; “Град Прилеп, Борба за род и свобода” на българския писател от гр. Прилеп и редактор на в-к “Македония” — Д. Талев, книгите на Андрей Тошев, Данаил Крапчев и др.

Включени са художествени творби на поети и писатели, журналисти и публицисти, притежаващи историческо чувство и родолюбив плам. Сред тях са: Л. Бобевски, Хр. Бръзицов, Д. Талев, Златка Чолакова, Ст. Чилингиров, Сотир Начев, Г. Константинов и др.

В политико-идеологическите списъци четем имената на двама участници в македонското младежко движение: Д. Гюзелев “Първите лъчи на свободата” и на студента по право Ст. Бояджиев “Съществува ли македонска нация”. Председателят на родолюбивото дружество “Шар”, родом от с. Долни Порой, Серско — Ст. Бояджиев с научна аргументираност разобличава политическите тези в брошурата на А. Динев “Македонските славяни” /1938 г./. Поради това книгата “Съществува ли македонска нация” е оценена от югославското правителство като нарушение на пакта за “вечно приятелство” между България и Югославия и предизвиква остра дипломатическа нота на Белград до София.⁹

До 8 юни 1945 г. в Областната инспекция на пропагандата — Г. Джумая е събрана “300-400 кг фашистка литература”, но съветските офицери от пълномощничеството на СКК са недоволни от темпа на изземване. На 10 август 1945 г. Инспекцията изпраща писма до кметовете на всички села в областта. Поставената задача е категорична: “Да се из земе литературата с

фашистки, великобългарски и противонароден характер”. Многобройните писма на селските кметове до Областната инспекция на пропагандата с описите на иззетите книги красноречиво говорят за мащабите на цензурната акция. Основната част от описаните книги не са отразени в списъците, изпратени от София. Но Наредба № 10 разрешава тяхното изземване и унищожаване. Почти цялата научно-периодична, художествено-документална и историко-публицистична литература, използвана широко в културно-просветната дейност на бежанските организации и поддържала родолюбивия дух на българите от Пиринска Македония, е определена за претопяване.

От Основно училище “Отец Паисий” — с. Баня, Разложко са иззети “Сб. Документи за противобългарските действия на сръбските и гръцки власти в Македония през 1912—1913 г.” (1929 г.). От Основно училище — с. Падеж, Горноджумайско с фашистко и шовинистично съдържание е окачествена книгата на К. Мирчев “Сръбската наука за изучаване езика на македонските българи”. От библиотеката при Читалище “Отец Паисий” — гр. Свети Врач (дн. Сандански) са иззети спомените на К. Ципушев “19 години в сръбските затвори”; П. Дървингов “Атаката на Одрин”; Н. Мушмов “Монетите и печатите на българските царе” /1924 г./ Последният е роден в гр. Струга и е основоположник на българската нумизматическа наука. От учителската и ученическа библиотека в с. Бачево, Разложко са иззети записваните след 1903 г. от проф. д-р Л. Милетич спомени на видни македонски революционери, издадени от Македонския научен институт през 1927—1928 г.

За съжаление този списък може да бъде продължен с още стотици имена и заглавия на книги. В съдържанието им няма нищо фашистко и антисъветско, а е отразено само неспокойството на българския дух и драматичната историческа съдба на народа ни.

Съобразно нареждането на СКК, Областният инспектор на пропаганда — Ст. Стоицов на 5 октомври 1945 г. с поверителна заповед нарежда на подчинените си — Асен Тасев и Славе Волев в седем дневен срок да приберат в гр. Горна Джумая иззетата “фашистка литература” по селата и градовете на областта. В началото на м. ноември 1945 г. заповедта е изпълнена, а СКК разрешава претопяването на събраната литература.¹⁰

Възстановяването на дипломатическите отношения със Съветския съюз, подкрепата на СКК в прилагане на Съглашението за примирие и особено внушителният успех на ОФ в изборите за XXVI Обикновено Народно Събрание в Горноджумайска област създават благоприятна вътрешнополитическа обстановка за унищожаване на събраната литература.

Три дни след изборите, на 21 ноември 1945 г. във фабриката на Българска книжна и държавна индустрия — с. Кочериново, Дупнишко е претопена 1775 кг. “фашистка литература”, събрана от Горноджумайска област и от

частите на VII-ма пехотна Рилска дивизия. На 22 ноември 1945 г. протоколите от препотпяването на цинично измерваната в килограми прокажена литература са предадени в пълномощничеството на СКК в Горна Джумая.¹¹

Унищожаването на т. нар. "великобългарска шовинистична литература" в рамките на успоредно протичащите процеси на дефашизация и съветизация е пряк резултат и изява на национално нихилистичната традиция в политическата дейност на БРП/к/. От есента на 1944 г. тази тенденция взе връх и придоби ярка македонистка насоченост. Противобългарската ѝ същност в Пиринска Македония придоби драстични измерения. Последиците и значението от масовата цензурна акция за културно-историческото битие на населението от Горноджумайска област могат да бъдат оценени само с отрицателен знак.

Създадена бе по извънреден път идеологическа предпоставка и социално-психологическа атмосфера за приемане и осъществяване злощастните решения на X пленум на ЦК на БРП/к/ от м. август 1946 г. Загасна едно духовно огнище и бе премахнато важно средство за формиране научно-историческо познание и съзнание по българския национален въпрос. Изземването и претопяването на родолюбивите творби доведе до репресии, морален тормоз над автори и читатели, което скова творческата активност, историческо мислене и идейния плурализъм сред няколко поколения българи. Най-сетне, в резултат от въздействието и на други противобългарски деяния се стигна до раздвояване на националното съзнание, което и днес е факт и търси даже легитимна политическа изява сред населението от Пиринска Македония.

С една дума един важен, невоенен, а духовен фактор за защита на българския държавен суверенитет, за отстояване националната ни независимост и укрепване духовното единство на народа ни прекъсна благотворното си въздействие.

Днес, когато България има своя шанс за едно ново Възраждане, духовно-политическата неуравновесеност и пристрастеност трябва да бъдат изключени като подход за осмисляне и оценяване на отечественото ни минало.

Професионален дълг на добросъвестния български историк остава задълбоченото обсъждане и изясняване на важния научен проблем за взаимоотношението: фашизъм — великобългарски шовинизъм.

Нуждаем се и от една перспективна издателска политика, която да продължи започналото обнародване на редица незаслужено извадени от българската духовна съкровищница книги.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Дамянова, П.** Отечественният фронт в борба за изкореняване на фашистките остатъци в България, 1944—1948. С., 1967, с. 80—89; **Наков, А.** Българо-съветски отношения 1944—1948. С., 1978, с. 85—86; **Смилянв, Й.** Начало на културната революция в Пиринския край 1944—1948. Благоевград, 1978, с. 4—5; **Куков, К.** Съветските войни в България 1944—1947. С., 1981, с. 143; **Пейков, Ив.** Разгром на свалената от власт монархофашистка буржоазия в България 1944—1945. С., 1988, с. 62—63; **Огнянов, Л.** Деветосептемврийска социалистическа революция. С., 1984, с. 124—125.

² **Чичовска, В.** Културната политика на народнодемократичната власт 1944—1948. — Ипр., 1979, кн. 4—5, с. 117—118; Главлит /1952—1956/, Изграждане на единна цензурна система в България. — Ипр., 1991, кн. 10, с. 40—41.

³ Советско-болгарские отношения 1944—1948. Документы и материалы. Москва, 1969, с. 32—36; **Тошкова, В.** България в балканската политика на САЩ 1939—1944 г. С., 1985, с. 304—319; **Гунев, Г. и Ив. Илчев,** Уинстън Чърчил и Балканите. С., 1989, с. 230—234; **Даскалов, Г.** Българо-югославски политически отношения 1944—1945 г., С., 1989, с. 50, 77.

⁴ Държавен архив /ДА/ — Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 24, л. 40; **Черепанов, А.** Бурные годы в Болгарии 1944—1947. — сп. Новая и новейшая история, 1976, кн. 6, с. 107, 123; Българската държава в актове и документи. Съставител **Гюзелев, В., С.,** 1981, с. 357—358; **Минчев, М.** Първото правителство на Отечественния фронт. С., 1988, с. 45, 53; **Кьосева, Цв.** От информационен към директивен печат. Някои аспекти на съветското влияние върху българския печат 1944—1949. — Ипр., 1991, кн. 4, с. 58.

⁵ ДА-Благоевград, ф. 1, оп. 1, а. е. 8, л. 145, 149, 156, 160, 301.

⁶ Държавен вестник, бр. 225, 13 октомври 1944, с. 7; Советско-болгарские..., с. 34.

⁷ ДА-Благоевград, ф. 59, оп. 1, а. е. 53, л. 165; а. е. 55, л. 227, 275.

⁸ Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 32, л. 113, 115.

⁹ Пак там, ф. 1, оп. 1, а. е. 8, л. 14, 16, 28—41, 116; **Чолов, П.** Български историци, С., 1981, с. 94—95, 162, 234, 353, 435; **Гоцев, Д.** Младежките националноосвободителни организации на македонските българи 1919—1941. С., 1988, с. 192—193; **Пенков, С.** Излежавайки присъда, проф. Генов участва в мирна конференция.-в. "Македония", бр. 20, 1992, с. 2.

¹⁰ ДА-Благоевград, ф. 1, о. 1, а. е. 8, л. 89, 89, 103, 117, 124, 137, 174, 191, 240, 247, 268, 271, 320—313, 342, 377, 474.

¹¹ Пак там, л. 479, 482; Советско-болгарские. . ., с. 169—171; **Иусов, М.** Политическите партии в България, 1944—1948. С., 1978, с. 231.